KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY
OF THEOLOGY

جامعة قسطموني كلية الإلهيات

VII. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELİ SEMPOZYUMU "MÂVERÂÜNNEHİR"

BİLDİRİ TAM METİNLERİ KİTABI

KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
VII. INTERNATIONAL SHAYKH SHA'BĀN-I VELĪ
SYMPOSIUM
"MĀ WARĀ' AL-NAHR"

SYMPOSIUM FULL TEXT BOOK

مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي الدورة السابعة
"ما وراء النهر"

كتاب بحوث المؤتمر كاملة

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

VII. ULUSLARARASI ŞEYH ŞAʿBÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU "MÂVERÂÜNNEHİR"

KASTAMONU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
VII. INTERNATIONAL SHAYKH SHAʿBĀN-I VELĪ SYMPOSIUM
"MĀ WARĀʾ AL-NAHR"

جامعة قسطموني كلية الإلهيات
مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي الدورة السابعة
"ما وراء النهر"

BİLDİRİ TAM METİNLERİ KİTABI
SYMPOSIUM FULL TEXT BOOK
كتاب بحوث المؤتمر كاملة

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike DEVECİ

2024
KASTAMONU

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

VII. ULUSLARARASI ŞEYH ŞAʿBÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU “MÂVERÂÜNNEHİR” 17-18 MAYIS 2024

BİLDİRİ TAM METİNLERİ KİTABI

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike DEVECİ

Kapak ve Grafik Tasarım
Çiğdem Gülmez
e-ISBN 978-605-4697-36-6

Yayıncılık Sertifika

Kastamonu Üniversitesi Yayınları
Baskı Tarihi 2024

İletişim Bilgileri
Mail: ssv.sempozyum@kastamonu.edu.tr
03662802702
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kuzeykent/Kastamonu
Pk: 37150 / Kastamonu / Türkiye

Bu eser Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0
Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
*This work is licensed under a Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0
International License

Copyright © 2024
Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Kastamonu Üniversitesine aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Bu kitapta VII. Uluslararası Şeyh Şaʿbân-ı Velî Sempozyumu “Mâverâünnehir” kapsamında sunulan bildirilerin özetleri yer almaktadır. İçerik konuşmacılara aittir. Kastamonu Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

KURULLAR ..... **III**
SUNUŞ ..... **VI**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**

TÜRKİSTAN-TÜRKİYE KÜLTÜREL SÜREKLİLİĞİNİNODAĞI OLARAK MAVERAÜNNEHİR
PROF. DR. MEVLÜT UYANIK **1**

SÂMÂNÎLER'İN İTİKÂDÎ MEZHEPLERE YAKLAŞIMI (DİNÎ ANLAYIŞIN EHL-İ SÜNNET ÜZERİNDEN BELİRLENMESİ)
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KESKİN **36**

MÂVERÂÜNNEHİR'DE MÂTÜRÎDİLİK DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN ALİMLER VE KELAM İLMİNE KATKILAR
DR. ŞERİFE ÖZKETEN ÇATALKAYA **46**

SÂMÂNÎ HÜKÜMDARLARININ MÂVERÂÜNNEHİR'DE İLMİN GELİŞİMİNE YAPTIKLARI KATKILAR
DOÇ. DR. AHMET ÖZDEMİR **54**

MÂVERÂÜNNEHİR HANEFİ FAKİHLERİNİN TEMELLENDİRME FAALİYETİNE BİR ÖRNEK: KABZDAN ÖNCE AKARIN SATIMI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SELMAN DEMİRBOĞA **61**

KARAHANLILAR DÖNEMİNE AİT BİR VAKIF KİRA SÖZLEŞMESİ BELGESİ VE FIKHÎ TAHLİLİ
DR. OKAN KADİR YILMAZ **68**

EL-HÎDÂYE'NİN İBADETLER BÖLÜMÜNDE MÂLİKİ MEZHEBİNE YAPILAN ATIFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ
ESRA YAĞMUR **80**

MÂVERÂÜNNEHİR HANEFÎ USÛLCÜLERDEN ALÂEDDÎN ES-SEMERKANDÎ VE *MÎZÂNÜ'L-USÛL* ADLI ESERİNİN HANEFÎ FIKIH USÛLÜNDEKİ YERİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ SELMA ÇAKMAK **87**

EBÜ'L-BEREKÂT HÂFIZÜDDÎN EN-NESEFÎ'NİN *MEDÂRİKÜ'T-TENZÎL*'DE İŞÂRÎ YORUMLARI
DOÇ DR. SERVET DEMİRBAŞ **93**

MÂVERÂÜNNEHİR'DE KIRÂAT ANLAYIŞI (NESEFÎ VE MÂTURÎDÎ ÖZELİNDE)
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TOPÇU **104**

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA ARAP UFKU'NUN ÖNEMİ: TE'VÎLÂTU'L-KURÂN ÖRNEĞİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED HAYRİ ŞAHİN **110**

EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ MUHAMMED B. İDRÎS'İN HAYATI, ESERLERİ, FİKİR VE DÜŞÜNCELERİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET ALKAN **118**

ES-SEMERKANDÎ (Ö. 539/1144)'NİN TUḤFE'DE HANEFÎ HADİS ALGISI
DOÇ DR. OSMAN NEDİM YEKTAR **126**

HADİS İLMİNİN MAYALANDIĞI YER: MAVERÂÜNNEHİR MAVERAÜNNEHİR'DE HADİS EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ
PROF. DR. ŞAKİR GÖZÜTOK **135**

MAVERÂÜNNEHİR MUHADDİSLERİNDEN TİRMİZÎ'NİN İLEL İLMİNDEKİ KONUMU: EL-İLELÜ'L-KEBİR ADLI ESERİ ÖZELİNDE
DOÇ. DR. ÖMER FARUK AKPINAR **149**

KUTADGU BİLİG PENCERESİNDEN TÜRK İSLAM KÜLTÜRÜNDE MERHAMET KAVRAMI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖĞR. ÜYESİ ERHAN SALİH FİDAN **161**

EBÛ ŞEKÛR ES-SÂLİMÎ'NİN KELAM DÜŞÜNCESİNDE AKLIN YERİ VE HÜSÜN KUBUHUN BELİRLENMESİNDEKİ ROLÜ
ÖĞR. GÖR. DR. MAHMUT YUSUF MAHİTAPOĞLU **171**

MÂVERÂÜNNEHİR KELÂMCILARINDAN ŞÜCÂ'UDDÎN ET-TÜRKİSTÂNÎ (ÖL. 1333) VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER FİDANBOY **179**

MÂVERÂÜNNEHİRLİ BİR KELAMCI OLARAK İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN RIZIK ANLAYIŞI
ARŞ. GÖR. SEMA PERK -DOÇ. DOÇ. DR. AHMET ÇELİK **185**

SADRUŞŞERİA'NIN ŞERHU TA'DÎLİ'L-ULUM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ALLAH'IN HAKİKATİNİ BİLMENİN İMKÂNI
DOÇ. DR. RIZA KORKMAZGÖZ **199**

EBÛ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ (Ö. 710/1310)'NİN ŞİA ELEŞTİRİSİ
DOÇ. DR. MUSTAFA AYKAÇDOÇ. DR. CENGİZ ÇUHADAR **209**

DEİZM VE AHİRET İNANCI
HATİCE MEMİŞ **215**

MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİ MÜFESSİRLERİNİN EMANET AYETİNE YAKLAŞIMI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞEYMA ALTAY **223**

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ İNCÎL-İ ŞERÎF'İN DİNÎ SÖZ VARLIĞI
ÖĞR. GÖR. DR. MUHAMMED KARASU **229**

إسماعيلية ما وراء النهر نظرات في كتاب الافتخار للداعي الإسماعيلي أبي يعقوب السجستاني (ت.القرن الرابع الهجري)
DOÇ. DR. RAMİ İBRAHİM MAHMUT **238**

MÂVERÂÜNNEHİRLİ HANEFÎ-MATÜRİDİ ÂLİMLERİN KERAMET ANLAYIŞI
PROF. DR. AHMET AK **247**

TEFSİRDE AKILCI EĞİLİMİN OLUŞMASINDA MÂVERÂÜNNEHİR HAVZASININ ROLÜ
MUSTAFA KILIÇASLAN **254**

MUKATİL BİN HAYYAN VE ONUN TEFSİR İLMİNE KATKILARI
DR. ÖĞR. ÜYESİ BEŞİR ÇELİK **263**

EBU'L-USR EL-PEZDEVÎ (Ö. 482/1089) VE EBU'L-YÜSR EL-PEZDEVÎ'NİN (Ö. 493/1110) USÛL ESERLERİNDE KUR'ÂN/EL-KİTÂB ANLAYIŞI -TEFSİR VE FIKIH USÛLÜ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA-
ARŞ. GÖR. DR. HALİL İBRAHİM GÖRGÜN **271**

EL-HİDÂYE'NİN MUAMELAT BÖLÜMÜNDE MÂLİKİ MEZHEBİNE YAPILAN ATIFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ
ESRA YAĞMUR **282**

NESEFÎ'NİN EL-MEDÂRİK'İNDE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH OLGUSU **291**
DOÇ. DR. ARSLAN KARAOĞLAN-MURAT KAPAN **291**

ÖMER NESEFÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ, ET-TEYSÎR Fİ'T-TEFSÎR ADLI ESERİ VE ÖZELLİKLERİ

DOÇ. DR. ABDULKADİR KARAKUŞ **303**

NECMEDDÎN EN-NESEFÎ'NİN (Ö. 537/1142) "BAḤRU ʿULÛMİ'T-TEFSÎR" ADLI ESERİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED ŞERİF KAHRAMAN **312**

HORASAN VE MAVERAÜNNEHİR'DE YETİŞMİŞ BİR ÂLİM OLARAK MUHAMMED B. KERRÂM VE KERRÂMÎ DİN VİZYONU
PROF. DR. HÜSEYİN DOĞAN

ŞÂFİ'ÎLİĞİN MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDEKİ GELİŞİMİ
DOÇ. DR. DAVUT EŞİT **338**

BURHÂNEDDİN EL-BUHÂRÎ'YE GÖRE HÂKİMİN DELİLLERİ TERTİBİ (İFTÂ USULÜ)
RAMAZAN ÇÖKLÜ **349**

MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİNDEN DEBÛSÎ'NİN USÛL İLMİNE GETİRDİĞİ BAZI YENİLİKLER
GÜRKAN KARABABA **357**

KLASİK DÖNEM HANEFÎ FAKİHLERİNİN MÂVERÂÜNNEHİR'DE GELİŞEN TASAVVUF ANLAYIŞINA ETKİLERİ
DOÇ. DR. MUSTAFA SALİM GÜVEN **370**

MAVERAÜNNEHİR TEFSİR MÜKTESEBATINDA MUTEZİLE ELEŞTİRİSİ
DOÇ. DR. MUHAMMED BAHAEDDİN YÜKSEL **396**

MU'TEZİLÎ ÂLİM CÂHIZ'IN GÖZÜNDEN MÂVERÂÜNNEHİR COĞRAFYASINDA "TÜRK KÜLTÜRÜ" PORTRESİ
DR. VEYSEL ELİŞ **408**

MÂVERÂÜNNEHR HANEFÎLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİNE ETKİ EDEN UNSURLAR
PROF. DR. ALPARSLAN HANZADE **418**

BİR MÜTEKELLİM OLARAK MUHAMMED B. KERRÂM VE MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE POLAT **433**

MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ HANEFÎ-MÂTURÎDÎ ÂLİMLERİN HANBELÎLİK ALGISI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İSA KOÇ **443**

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA AKIL YÜRÜTME: HZ. İBRAHİM ÖRNEĞİ
DOÇ. DR. ENVER BAYRAM **450**

MÂVERÂÜNNEHİR MEKTEPLERİ
PROF. DR. AHMET YILDIRIM **457**

MS. 7. YÜZYILDAN ÖNCE MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE YAŞAMIŞ DİNLERİN KRONOLOJİSİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ CABİR OSMANLI **468**

KARŞI MİHNE DÖNEMİNDE HANEFİLERİN BAĞDAT'TAN MAVERAÜNNEHR'E GEÇİŞİ
PROF. DR. MEHMET BİRSİN-AYŞEGÜL KAYNAR **475**

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFRİKA VE İHTİLAF KONULU AYETLERE YAKLAŞIMI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP ALİMOĞLU SÜRMELİ **485**

İSLÂM TARİHÇİLİĞİ BAĞLAMINDA TÂRÎH-İ BUHÂRA'DA ANEKDOT KULLANIMI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP KAYA ÜNAL **495**

MEVLÂNÂ SEKKÂKÎ DÎVÂNI'NDA DİNÎ MUHTEVA
DR. ÖĞR. ÜYESİ OLCAY KOCATÜRK **500**

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN SAFAHAT'INDA TÜRKİSTAN
DOÇ. DR. ZEKİ GÜREL **513**

MUHAMMED ZÂHİR BİGİYEV'İN SEYAHATNAMESİNDE MAVERAÜNNEHİR TÜRKLÜĞÜNÜN PANORAMASI
ÖĞR. GÖR. DR. OSMAN EROĞLU **541**

ABDULKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ'NİN DÜRCÜ'D-DÜRER ADLI ESERİNİN FİLOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MAHFUZ GEYLANİ **553**

EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ, TEFSÎRİ VE İSRÂİLİYAT ÜZERİNE
DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ BİNOL **564**

MAVERAÜNNEHİR MÜTEKELLİMLERİNE GÖRE FETRET EHLİNİN DURUMU
MERYEM ÖZDEMİR KARDAŞ **577**

MÂVERÂÜNNEHİR'DE TİCARET YOLLARI
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA ÇAVUŞOĞLU **583**

ALMAN ORYANTALİST WİLFERD MADELUNG'E GÖRE MAVERAÜNNEHİR'DE MÜRCİE VE HANEFİLİĞİN YAYILMASI VE ANADOLU'YA GEÇİŞİ
ÖĞR. GÖR. DR. ŞENOL ÇAKMAK **595**

EHL-İ KİTAB'IN İDDİALARI HAKKINDA TE'VİLATÜ'L-KUR'AN'DA PEYGAMBERLERİN MÜDAFAASI
DOÇ. DR. HAKAN UĞUR **608**

MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNDE YAZILMIŞ OLAN MÜSNED TÜRÜ ESERLER
DR. TUĞBA ÖZTÜRK **618**

HADİS İLMİNİN MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNE YAYILMASINDA BU BÖLGEYE YAPILAN RIHLELERİN ROLÜ
DR. İSMAİL ÇINAR **632**

TEVBE-NÂME GELENEĞİ VE DOĞU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ MANZUM BİR TEVBE-NÂME ÖRNEĞİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMAZAN ÇELİK **640**

İMAM SERAHSÎ'NİN (Ö. 483/1090) EL-MEBSÛTU'NUN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ
PROF. DR. YUSUF DOĞAN **648**

الدِّلالات النَّحوية لنظريَّة العَامل عند عُلَمَاء مَا وراءَ النَّهر (الزَّمَخْشَري أنموذجًا)
DR. ÖĞR. ÜYESİ AMR MUKHTAR MORSİ AHMED **658**

إسهامات علماء جمهورية أوزبكستان في علم أصول الفقه ما بين القرنين الرابع والعاشر الهجريَّين
DR. ÖĞR. GÖREVLİSİ MARVAN MUGALLES..... HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

DOĞUMUNUN 130. YILINDA SOVYET REJİMİNİN KURBANI CEDİTÇİ ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN ŞİİRLERİ
DOÇ. DR. MURAD HALMET **698**

MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE YER ALAN ŞEHİRLERİN FAZİLETİYLE İLGİLİ RİVÂYETLER
DOÇ. DR. RIDVAN KALAÇ **707**

MÂVERÂÜNNEHİR'İN YETİŞTİRDİĞİ ÇOK YÖNLÜ SÛFÎ HAKÎM ET-TİRMZÎ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA ŞEREF AYDIN 716

ORTA ASYA TASAVVUF EKOLÜ ESERLERİNDEN *HADÎKATÜ'L-ÂRİFÎN*'DE ZÂHİDLİK
ARŞ. GÖR. KEVSER AY 729

ULUĞ TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA EVTAD-I ERBAA (MEVLANA, HACI BEKTAŞ VELİ, HACI BAYRAM VELİ VE ŞEYH ŞABAN-I VELİ) DÂHİLİNDE ŞEYH ŞABAN-I VELİ HAZRETLERİNİN BİLİNİRLİK DÜZEYİNİN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHARREM AVCI-ÜMİT ÇELEBİCAN 733

HÂCE MUHAMMED PÂRSÂ EL-BUHÂRÎ'YE (Ö. 822/1420) İZÂFE EDİLEN ERBA'ÛNE HADÎSEN İSİMLİ RİSÂLESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
DR. ÖĞR. ÜYESİ SİNAN ERDİM 751

PÎR-İ TÜRKİSTAN'IN HOCASI YUSUF EL-HEMADÂNÎ: ORTA ASYA'DAKİ TASAVVUFÎ DÖNÜŞÜMÜN MİMARI
DR. ÖĞR. ÜYESİ EYÜP İNCE 771

ÖMER NESEFÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ, ET-TEYSÎR FİT-TEFSÎR ADLI ESERİ VE ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ[1]

Öz

Mâverâünnehir bölgesinin önemli âlimlerinden Necmeddin Ömer en-Nesefî (öl. 537/1142), Karahanlılar döneminde (840-1212) yaşamış, İslâmî ilimler sahasında kendini yetiştirmiş; tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi alanlarda dönemin önde gelen âlimleri arasına girmiştir. *Akâidü'n-Nesefî* adlı eseri çok bilinen bir kitap olsa da, *et-Teysîr fi't-tefsîr* isimli tefsiri de bir o kadar önemli ve meşhurdur. 15 cilt halinde yayımlanmış olan tefsiri, hem ele aldığı konular hem de içerik itibarıyla oldukça kabul görmüş ve asırlardır bu sahada çalışan ilim erbabınca rağbet edilen bir eser haline gelmiştir. Söz konusu tefsir, Zemahşerî (öl. 538/1144) ve İbn Atıyye (öl. 541/1147) gibi müfessirlerin eserleriyle önemli benzerlikler taşımaktadır. Fakat Nesefî, kelamî konularda Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ından ve işârî yorumlarda da Abdülmelik el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *Letâifü'l-İşârât*'ından oldukça faydalanmıştır. Böylece tefsirinde, hem akılcı ekolün temsilcisi olan Hanefî-Mâtürîdî geleneği öne çıkarmış hem de bu geleneği tasavvufla buluşturmuştur. Bu çalışmada müfessirin ilmî kişiliği, tefsiri ve tefsirinin önemli özellikleri kitabından örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'an, Ömer Nesefî, et-Teysîr fi't-tefsîr, Mâverâünnehir.*

Abstract:

Najm al-Dīn 'Umar al-Nasafī (d. 537/1142), one of the most important scholars of the Transoxiana region, lived during the Qarakhanids period, educated himself in the field of Islamic sciences, and became one of the leading scholars of the period in fields such as tafsīr, hadīth, kalām, and fiqh. Although his work *Aqāid al-Nasafī* is a well-known book, his tafsīr *al-Taysīr fi al-Tafsīr* is equally important and famous. Published in 15 volumes, his tafsīr has been highly recognized both in terms of the topics it deals with and its content, and has become a popular work among scholars working in this field for centuries. This tafsīr bears important similarities with the works of commentators such as Zamakhsharī (d. 538/1144) and Ibn Atiyya (d. 541/1147). However, al-Nasafī made considerable use of al-Māturīdī's (d. 333/944) *al-Ta'wīl al-Qur'ān* in theological matters and al-Qushayrī's (d. 465/1072) *Letāif al-Ishārāt* in ish'ārī interpretations. Thus, in his tafsīr, he both emphasized the Hanafī-Māturīdī tradition, the representative of the rationalist school, and brought this tradition together with Sufism. In this study, the scholarly personality of the commentator, his tafsīr and the important features of his tafsīr will be tried to be revealed with examples from his book.

Keywords: *Tafsīr, Qur'ān, 'Umar al-Nasafī, al-Taysīr fi al-Tafsīr, Transoxiana.*

Giriş

Bir ilim ve irfan yurdu olarak zihinlerde yer eden, hakkında tarihî ve coğrafî açıdan etraflı bir şekilde malumat bulunan ve İran ile Turan arasında geleneksel olarak resmi sınır vazifesi gören Mâverâünnehir (Barthold, 1990, 67), İslâm tarihçileri ve Ortaçağ İslâm coğrafyacıları tarafından "nehrin öte tarafı" anlamında Ceyhun nehrinin kuzey ve doğu bölgelerine verilen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu önemli ve bereketli topraklar günümüzde Kazakistan'ın bazı bölgeleriyle Özbekistan ve Türkmenistan topraklarını içine almaktadır. İslâmiyet öncesi, Soğdlular, Araplar ve Türkler gibi çeşitli halkların yoğun olarak yaşadığı bölgede, Budizm, Zerdüştîlik, Maniheizm, Hıristiyanlık,

[1] Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, Orcid ID: 0000-0003-2387-2402

Yahudilik, Şamanizm, Mecûsîlik ve Mezdekiyye gibi pek çok dine inanılıyordu (Özgüdenli, 2003, 27/177-178).

Bölge, Emevîlerin kudretli valilerinden olan ve Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (öl. 95/714) tarafından Horasan Valisi olarak atanan Kuteybe b. Müslim (öl. 96/715) tarafından fethedilince Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir. Onun, valiliği döneminde (705-715), bölgede askerî garnizonlar oluşturması, bunların başına da Müslüman yöneticiler koyması, bunlara ilaveten bölge halkıyla merhamet temelli olumlu ilişkiler geliştirmesi, halk arasında İslâm'ın hızla yayılmasının zeminini oluşturmuştur (Belâzürî, 1988, 405-406; Taberî, 1387/1967, 6/424-425).

Böylesine kozmopolit bir bölge, İslâm egemenliğine geçince, Müslümanlar bu toprakların bağrında taşıdığı kültürden oldukça faydalanmış ve adeta Mâverâünnehir medeniyeti şeklinde adlandırılabilecek bir İslâm medeniyeti tesis etmişlerdir. Bunun sonucunda Mâverâünnehir bölgesinde oldukça bereketli ilim havzaları oluşmuş ve buralardan önemli âlimler yetişmiştir. Bu ilim adamlarından bir tanesi de 840-1212 yılları arasında Orta Asya ve Maveraünnehir'de hüküm süren bir Türk-İslâm Hanedanı olan Karahanlılar döneminde yaşamış olan Necmeddin Ömer en-Nesefî'dir.

"*Müfti's-sekaleyn*", "*Necmüddîn*" gibi lakaplarla anılmasının yanında çok hadis ezberlemiş olması sebebiyle "hâfız" unvanına da sahip olan Nesefî, *Ta'dâdü şüyûhi 'Ömer* "Ömer'in hocalarının sayısı" başlığıyla kitap yazacak (Kâtib Çelebi, 1941, 1/418; Leknevî, 1324, 149; Ziriklî, 2002, 5/60) kadar çok hocadan rivayette bulunmuş ve İslâmî ilimler sahasında meşhur olan pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bu önemli şahsiyetin birçok eserinin yanında, kendinden sonraki döneme ışık tutmuş *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı çok önemli bir tefsiri de mevcuttur. Bu araştırmada, onun ilmî şahsiyeti yanında tefsire dair bu eserinden ve tefsirinin karakteristik özelliklerinden bahsedilecektir.

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Tam adı Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl b. Muhammed b. Alî b. Lokmân en-Nesefî es-Semerkandî olan müellif, 461/1068-69 yılında Buhara'ya yakın bir yerde, Nahşeb olarak da isimlendirilen Nesef şehrinde dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına burada başlayan Nesefî, devrinin ileri gelen pek çok âlimden dersler almış, Semerkant'a göç ederek tahsil hayatına burada devam etmiş ve yetkin bir ilim adamı olarak yetişmiştir. Kaynaklarda birçok hocadan ders aldığına, pek çok öğrenci yetiştirdiğine özellikle vurgu yapılmıştır. Güçlü bir hafızaya ve keskin bir zekâya sahip olan Nesefî'nin zühd ve takva sahibi bir kişi olduğu bildirilmiş kelam, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere pek çok sahada ilim sahibi olduğundan bahsedilmiştir. Öte yandan yazdığı pek çok şiire, bazı eserleri manzum olarak kaleme almasına dikkat çekilerek edebî yönünün gücüne vurgu yapılmıştır (Sem'ânî, 1395/1975, 1/527-529; Hamevî, 1414/1993, 5/2098; Zehebî, 1427/2006, 14/494; İbn Kutluboğa, 1992, 2/658; Dâvûdî, 1396, 2/8; Ednevî, 1417/1997, 171).

Nesefî hac için de Mekke'ye (Zehebî, 1427/2006, 14/494) gitmek üzere yola çıkmış bu esnada Bağdat'a uğramış (Zehebî, 1427/2006, 14/494; Dâvûdî, 1396, 2/9) ve orada birtakım ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Hac esnasında Mekke'de Zemahşerî ile karşılaşmış ve kendisiyle görüşmüştür. Bu karşılaşmada birbirleriyle girdikleri edebî bir diyalog, kaynaklarda özellikle zikredilmiştir (Kureşî, 1413/1993, 2/658; Dâvûdî, 1396, 2/8). Nihayetinde, 537/1142 yılında daimî olarak ikamet ettiği Semerkant'ta, 76 yaşında vefat etmiştir (Sem'ânî, 1395/1975, 1/529; Hamevî, 1414/1993, 5/2098; Zehebî, 1427/2006, 14/494; Kureşî, 1413/1993, 2/658; İbn Kutluboğa, 1992, 220; Süyûtî, 1396, 88; Dâvûdî, 1396, 2/9; Ednevî, 1417/1997, 171).

Her anını ilim ve irfanla geçirdiği 76 yıllık ömründe dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Hocalarının önde gelenleri şunlardır: "Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (öl. 493/1100), Cemâleddin Hâmid b. Muhammed er-Rîğadmûnî (öl. 493/1100), Muhammed b. Mâhân el-Kebindevî (öl. 493/1099), Ömer b. Muhammed el-Buhârî el-Hoşnâmî (öl. 522/1128), Ahmed b. Abdullah es-Sıbgī (öl. 526/1131), İsmâil b. Muhammed et-Tenûhî, Ebü'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1115), Ebû Ali Hasan b. Abdülmelik en-Nesefî (öl. ?)."

Öğrencilerinden bazıları şu kişilerden oluşmaktadır: "Burhâneddin el-Mergīnânî (öl. 593/1197), Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Akīlî (öl. ?), Muvaffakuddin Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî (öl. 568/1172), Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Belhî ez-Zahîr (öl. 553/1158), Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdülcelîl es-Semerkandî öl. 537/1142), Ahmed b. Mûsâ el-Keşşenî (öl. 550/1155), Burhâneddin Muhammed b. Hasan el-Kâsânî (öl. ?) ve Nesefî'nin oğlu Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer en-Nesefî (öl. 552/1157)." Hocalarının ve öğrencilerinin mensup olduğu coğrafî bölgeler göz önüne alındığında Nesefî'nin ilim hayatının sadece Mâverâünnehir bölgesinde geçtiği anlaşılmaktadır.

Nesefî, yoğun ilmî çalışmaları arasına adını ölümsüzleştirecek yüze yakın (Zehebî, ts., 2/453; İbn Kutluboğa, 1992, 220) eser telif etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tefsirle alakalı eserleri: "*et-Teysîr fi't-tefsîr, el-Ekmelü'l-atvel, Tefsîr-i Nesefî* (Farsça)."[2]

Hadisle ilgili eseri: "*Nazmü'l-Câmi'i's-saġīr.*"

Kelama dair eseri: "*'Akā'idü'n-Nesefî.*"

Fıkıhla ilgili eserleri: "*el-Manzûmetü'n-Nesefiyye, Tılbetü't-ṭalebe (Talibetü'ṭ-ṭalebe) fi'l-ıstılâḥâti'l-fıkhiyye, Fetâvâ Necmiddîn, Tuhfetü'l-mülûk, Zelletü'l-kārî, el-Yevâḳīt fi'l-mevâkīt, Ḳalâ'idü'l-ferâ'id fî şerḥi Kaydi'l-evâbid, Minhâcü'd-dirâye fi'l-fürû'.*"

Tasavvufa dair eseri: "*Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf.*"

Biyografik eseri: "*el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerḳand,*

Hocalarından yaptığı 550 rivayeti topladığı eseri: "*Tatvîlü'l-esfâr li-tahsîli'l-ahbâr (Ta'dâdü şüyûhi 'Ömer)*"

Pek çok konudan bahsettiği ansiklopedik eseri: "*Matlaʿu'n-nücûm ve mecmaʿu'l-ʿulûm.*" (Aslantürk, 2006, 32/572-573).

2. Tefsiri ve Genel Özellikleri

Nesefî'nin en kayda değer eserlerinden bir tanesi de kendisi hayattayken bir öğrencisi tarafından kaleme alınan *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı klasiğidir. Bu bölümde onun bu eseri tanıtılacak ve tefsirinin genel özelliklerinden bahsedilecektir. Bu esnada da, tefsirin Mâhir Edîb Habbûş ve arkadaşları tarafından tahkiki yapılan, Dâru'l-Lübâb tarafından, 2019 yılında 15 cilt halinde İstanbul'da yayımlanan nüshası esas alınacaktır.

Tefsirin müellife aidiyeti konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır, zira örnek olarak söylemek gerekirse tefsirin farklı nüshalarında, müstensihlerin her cildin başında ve sonunda eserin Nesefî'ye ait olduğuna dair kayıtları mevcuttur ve müfessir de tefsirin muhtelif yerlerinde kendi yazdığı diğer kitaplara atıf yapmak suretiyle tefsirin kendine aidiyetini kanıtlamaktadır.

et-Teysîr, günümüze ulaşan yüzlerce el yazma nüshasıyla, zaman içerisinde tahrip olan veya kaybolan çağdaşı bazı eserlere göre çok daha şanslıdır. Günümüze kadar geçen süre içerisinde, üzerinde ihtisar ve haşiye çalışmalarının yapılmış olması, sonraki dönemlerde yazılan tefsirler tarafından kendisine atıflar yapılması sebebiyle eserin, sonraki dönemler üzerinde etkili oldukça olduğu anlaşılmaktadır.

Tefsir, kısa bir mukaddimeyle başlamakta ve bu bölümde Allah'a hamd ile birlikte Kur'an'ın isimleri sıralanmaktadır (Nesefî, 1440/2019, 1/5-6). Tefsirin, öğrencilerin ve ilim ehlinin ısrarlı istekleri sonucunda kaleme alındığı ifade edildikten (Nesefî, 1440/2019, 1/7) sonra tefsir ve tevil kelimelerinin anlamı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede tefsir, ayetin nüzulü, durumu, iniş hikâyesi, hangi konuda hangi olayla bağlantılı olarak nazil olduğu, ayetle kimlerin kastedildiğinin bilinmesi şeklinde tarif edilmekte; tevil ise ayetin, bağlamıyla ilgili uygun bir manaya hamledilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Nesefî, 1440/2019, 1/8). Daha sonra da Kur'an'ın rey ile yorumlanmasının caiz olup olmadığı üzerinde durulmakta ve Mâtürîdî'den alıntılarla konunun cevazı yönünde yorumlar yapılmaktadır (Nesefî,

[2] Nesefî, tefsirinin birkaç yerinde "Bahru 'ulûmi't-tefsîr 'alâ nahvi rusûmi't-tezkîr" isimli bir tefsirinden daha bahseder ama tespit edebildiğimiz kadarıyla tabakāt kitaplarında ve tefsir kaynaklarında böyle bir eserden bahsedilmemektedir (bk. (Nesefî, 1440/2019, 1/223; 12/71).

1440/2019, 1/16-18). Akabinde istiaze ve besmelenin anlamları üzerinde durularak Fâtiha Suresinin tefsirine başlanmaktadır (Nesefî, 1440/2019, 1/19-70).

Nesefî, tefsire başlarken besmeledeki “Allah, rahmân ve rahîm” sözcüklerini, surede geçen bazı lafızlarla süsleyerek sureye kafiyeli bir girişte bulunmaktadır. Bakara suresinin başında besmeleyi şu şekilde süslemiştir:

"بسم الله الذي أنزل الكتابَ بلا ريب، الرحمنِ الذي لَطَف بالمؤمنين المتَّقين بالغيب، الرحيمِ الذي مَنَّ على المقصِّرين بسَتر العيب"

“Kitabı hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde indiren Allah’ın, takva sahibi müminlere gaybla ilgili bilgiler lütfeden Rahmân’ın, günahkârların ayıplarını örtmek suretiyle ihsanda bulunan Rahîm’in adıyla…” (Nesefî, 1440/2019, 1/183).

Bu girişten sonra müfessir surenin ismi, Mekkî-Medenîliği, surenin kelime ve harflerinin sayısı gibi genel özellikleri hakkında bazı malumatlara temas ettikten sonra surenin faziletine dair bilgiler aktarmaktadır. Örnek olarak Fâtiha Suresinin faziletiyle ilgili olarak ortaya koyduğu ifadelerden bir tanesinde şunları söylemektedir: “Fâtiha Suresinin faziletiyle ilgili hadislerden bir tanesinde: ‘Eğer Fâtiha Suresi Tevrat’ta olsaydı İsrailoğulları Yahudileşmezdi. Eğer İncil’de bulunsaydı Îsâ’nın kavmi Hıristiyanlaşmazdı. Eğer Zebûr’da yer alsaydı Dâvûd’un kavmi maymuna dönüştürülmezdi. Herhangi bir Müslüman Fâtiha Suresini okursa Allah ona bütün Kur’an’ı okumuş ve tüm Müslüman erkek ve kadınlara tasaddukta bulunmuş gibi sevap verir’ buyrulmuştur.” (Nesefî, 1440/2019, 1/87-88. Ayrıca Nesefî’den etkilenen müfessirler açısından bk. Bursevî, ts., 1/26).

Nesefî, daha sonra surenin öncesiyle anlam ilişkisi üzerinde durarak münâsebetü’l-Kur’an’a dair önemli bilgiler aktarmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun münâsebetü’l-Kur’ân ilmiyle ilgili eser veren ilk müfessirlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. O, tefsirinde ayet ve sureler arası anlam ilişkilerine işaret ederek konuyla ilgili bilgiler aktarmış ve bu konuda müracaat eserlerinden birini kaleme almayı başarmıştır. Örnek vermek gerekirse Nesefî, Bakara Suresinin Fâtiha Suresiyle intizamı ve anlam ilişkisini “وانتظام هذه السورة بالفاتحة” “*ve’ntizâmü hâzihi’sûrati bi’l-Fâtiha*” “bu surenin Fâtiha Suresiyle münasebeti” ifadesini kullanarak yedi madde halinde şu şekilde belirtmiştir:

1. Fâtiha Suresi “أُمُّ الكتاب” “*ümmü’l-Kitâb*” “Kitab’ın anası/esası” olarak bilinirken (Buhârî, 1414/1993, “Tefsîr”, 1) Bakara Suresinde de, “ذَٰلِكَ الْكِتَابُ” “*zâlike’l-Kitâb*” “işte bu kitap” ifadesi mevcuttur ve birbirini tamamlamaktadır. Fâtiha Suresinin Mekke’de indirilen ilk sure olmasına (Zemahşerî, 1407, 4/775; Râzî, 1420, 34/215; Nesefî, 1419/1998, 3/662; Ebû Hayyân, 1420, 10/506; İbn Kesîr, 1418/1997, 4/24) karşılık Bakara Suresi de Medine’de indirilen ilk suredir.

2. Fâtiha Suresi övgü ve dua olmak üzere iki bölümden meydana gelmişken Bakara suresinin de başı övgü sonu ise duadır. Zira surenin başındaki mukattaa harfleri Allah’ın ism-i azamıdır ve Allah’ın övgü dolu isim ve sıfatlarına vurgu yapmakta, sonunda ise açık ifadelerle dua cümleleri mevcuttur.

3. Fâtiha Suresinin başında Allah’ın ulûhiyet, rubûbiyet, rahmet ve hükümranlığına; ortasında Allah’a ibadet etmeye ve O’ndan yardım dilemeye; sonunda ise istikamet üzere bir hayat yaşama hususunda Allah’tan yardım istemeye vurgu vardır. Yani kulun dünya ve ahirete dair maslahatlar için Allah’a yönelmesi gerektiği belirtilir. Bakara Suresinin tamamında da bu hususlara işaret edilmektedir. Surenin başında ortasında sonunda imana davet söz konusudur (bk. el-Bakara 2/3; el-Bakara 2/136; el-Bakara 2/177; el-Bakara 2/285). Surede Allah’ın birliğine dair beyanlar mevcuttur (bk. el-Bakara 2/163; el-Bakara 2/255). Yine surede Rabbe kulluk etmek gerektiği üzerinde durulmakta (bk. el-Bakara 2/21; el-Bakara 2/133) ve bunların yanında çeşitli ibadetlerden, ahlâkî ilkelerden ve peygamber dualarından bahsedilmektedir.

4. Fâtiha Suresi indirilip de insanlar tevhide davet edildiğinde putperestlerden oluşan bir grup bu davete uydu ve iman etti. Ehli kitabın oluşturduğu ikinci bir grup da iman etti. Üçüncü bir grup iman etmedi ve Hz. Peygamber’i yalanladı. Dördüncü grup korku sebebiyle iman etmiş gibi göründü fakat

iman etmedi. Bakara Suresinin hemen başında ise bu dört gruba işaret edilerek sureler arasında sağlam bir münasebet olduğu ortaya konuldu (bk. el-Bakara 2/2-3; el-Bakara 2/4; el-Bakara 2/6; el-Bakara 2/8).

5. Fâtiha Suresinde hamd, kulluk, yardım dileme, hidayet ve dalalet olmak üzere beş hususta bahsedilmiştir. Bakara Suresinde ise bu beş hususun ayrıntıları ve açıklamaları yapılmıştır.

6. Fâtiha Suresinin hemen başında bahsi geçen "الْعَالَمِينَ" "*el-âlemîn*" "âlemler" kelimesi, çoğul formunun "ي" "*yâ*" ve "ن" "*nûn*" harfleriyle yapılması sebebiyle canlı varlıklara karşılık gelmektedir. Bunların da insanlar, melekler, cinler, şeytanlar, kara hayvanları ve uçan canlılar olduğu bilinmektedir. Bakara Suresinde de bu canlıların tamamından bahsedilerek (bk. el-Bakara 2/21; el-Bakara 2/30; el-Bakara 2/34; el-Bakara 2/70; el-Bakara 2/93; el-Bakara 2/98; el-Bakara 2/102; el-Bakara 2/161; el-Bakara 2/173; el-Bakara 2/196; el-Bakara 2/260; el-Bakara 2/285) Fâtiha Suresinde sözü geçen "âlemler" kelimesi açıklanmıştır.

7. Fâtiha Suresi yedi ayetten oluşmaktadır ve bu ayetlerdeki tüm kelimeler Bakara Suresinde de zikredilmiştir (Nesefî, 1440/2019, 1/183-188).

Tefsirde sadece sureler arası münasebetlere işaret edilmemiş aynı zamanda "انتظامُها بما قبلَها" "*intizâmühâ bimâ kablehâ*" "önceki âyetle münasebeti" ifadesi kullanılarak bazı ayetlerin veya ayet gruplarının birbirleriyle olan anlam ilişkilerine de vurgu yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:

"إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ"

"*Safâ ile Merve tepeleri de Allah'ın birer nişanesi ve ibadet edilecek yerlerindendir. Hac veya umre yapmak için Kâbe'yi ziyaret eden bir kimsenin bunlar arasında sa'y etmesinde bir sakınca yoktur. Her kim samimiyetle gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatlandıran ve kulların niyetlerini çok iyi bilendir*." (el-Bakara 2/158).

"*Safâ ile Merve tepeleri de Allah'ın birer nişanesi ve ibadet edilecek yerlerindendir.*" ayetinin öncesiyle münasebeti şöyledir: Bundan önceki ayetlerde "korkuyla imtihan"dan bahsedilmektedir. Ayette bahsi geçen korku, düşman ve cihatla sınanma korkusudur. Bu ayette de Allah, haccın bir nişane olduğundan bahsetmektedir. Böylece uğruna canların ve malların feda edilmesi sebebiyle cihat ve hac arasında çok önemli bir benzerlik mevcuttur. Bu sebeple de cihat ve hac ibadeti birbiri ardına gelmiştir.

Bu ayetler arasında şöyle bir irtibat da kurulabilir: İnsanlar olarak sizler musibetlerden hoşlanmıyorsunuz. Hâlbuki sabredenler için bu tür musibetlerin sonunda büyük mükâfat vardır. Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y yapmaktan da İsâf ve Nâile denen putlar sebebiyle hoşlanmıyorsunuz, ama bu iki tepe arasında sa'y yapmakta büyük mükâfat mevcuttur (Nesefî, 1440/2019, 3/16).

Nesefî sure başlarında şimdiye kadar işaret edilen hususlara belli bir düzen içerisinde yer verdikten sonra suredeki ayetleri belli bir düzen içerisinde ele almıştır. Her ne kadar tefsirde her bölümü birbirinden ayıran başlıklar mevcut değilse de her bölüm birbirinden bazı ifadeler kullanılarak ayrılmaya çalışılmıştır. Mesela ayetler, "وأمَّا تفسيرها" "*ve emma tefsiruha*" "tefsirine gelince" şeklinde bir ifade kullanılarak sırasıyla tefsir edilmeye başlanmıştır. Bu esnada kelimelerin sözlük anlamı verilmiş, bunlarla ilgili sahabe ve tabiinden gelen rivayetler dil bilimsel açıklamalara da yer verilerek ve şiirlerdeki kullanımlara da müracaat edilerek ele alınmış ve derinlemesine tahliller sonucunda bir kanaate varılmıştır.

Nesefî tefsirinde kıraat farklılıkları üzerinde de durmuş "وقرئ" "*ve kurie*" "kelime şu şekilde de okunmuştur" şeklinde bir ifade kullanarak farklı okuyuşlara dikkat çekmiştir. "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" "*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur*."(el-Fâtiha 1/2) ayetinin okunuşuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: Bu ayeti kıraat imamlarının çoğunluğu "الْحَمْدُ لِلَّهِ" "*el-hamdu lillah*" şeklinde mübteda olarak okumuşlardır.

Hârûn b. Mûsâ el-Atekî el-A'ver ve Ru'be b. Accâ' ise "د" "*dâl*" harfinin nasbı ile "الْحَمْدَ" "*el-hamde"* şeklinde okumuşlardır. Bu durumda "*hamd*" sözcüğü mastar kabul edilerek başında gizli bir emir fiili var olduğu kabulüne dayalı olarak iğrâ yoluyla emir sayılmış, böylece kelime mansub kabul okunmuştur.

Hasan-ı Basrî kelimeyi, "الحمدِ لله" "*el-hamdi lillah*" şeklinde "د" "*dâl*" harfi, "ل" "*lâm*" harfinin kesresine tabi kılarak okumuştur.

İbrâhîm b. Ebû Able eş-Şâmî ise "د" "*dâl*" harfinin ref hali ve ona tabi kılarak *lam* harfinin ötresiyle "الْحَمْدُ لُلَّهِ" "*el-hamdu lullah*" şeklinde okumuştur.

"الْحَمْدُ لِلَّه" "*el-Hamdu lilleh*" şeklinde kasr ile ve "ه" "*he"* harfi üzerinde durmak da mümkündür. Bu durum, Allah lafzındaki iki "ل" "*lâm*" arasında bulunan "ا" "*elif*" harfini hazfetmek suretiyle gerçekleşir. Bu husus bir şiirde şöyle gerçekleşmiştir:

أقبلَ سَيْلٌ جاءَ مِن أَمْرِ اللَّه / يَحْرِدْ حَرْدَ الجنَّة المُغِلَّهْ

Allah'ın takdiriyle bir sel geliyor / Dallarla kaplı bahçeyi harap ediyor.

Nesefî, "şairin bu şekilde kullanımından, Arapçada iki lâm arasındaki elif harfini hazfetmenin caiz olduğu anlaşılmış olsa da, bu elifin sabit bırakılması daha doğrudur ve fesahate daha uygundur." demiştir (Nesefî, 1440/2019, 1/99-100).

Daha sonra müfessir, ayetlerin nüzul dönemi ve varsa nüzul sebepleri üzerinde durmuş "قصَّة نزولِ الآية" "*kıssatü nüzûli'l-âyeti*" "ayetin nüzul sebebi şudur" şeklinde ifadeler kullanarak sebeb-i nüzulle ilgili rivayetlere yer vermiştir. Bu hususa, şu ayeti örnek vermek mümkündür:

" وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ "

"*İsrailoğulları, 'Sayılı birkaç gün dışında, bize kesinlikle azap edilmeyecektir', dediler. (Ey peygamber!) Onlara de ki: 'Bu konuda Allah katından bir söz mü aldınız? Şayet öyleyse -ki böyle bir şey olmaz- Allah sözünden asla caymaz. Allah hakkında bilmediğiniz (ve aslı esası olmayan) şeyleri nasıl söylüyorsunuz?*" (el-Bakara 2/80).

Nesefî, Yahudilerin "*Sayılı birkaç gün dışında, bize kesinlikle azap edilmeyecektir*" sözüyle ilgili olarak bu sözün, Hz. Musa kırk gün süreyle ayrılıp gidince kavminin buzağıyı ilah edinmesi sebebiyle söylendiğini belirttikten sonra ayetin sebeb-i nüzulüyle ilgili olarak Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) ve Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) kanalıyla şu rivayeti aktarmıştır: Yahudiler, "sayılı birkaç günlük süre" ile yedi günlük bir zamanı kastetmektedirler. Çünkü ayet, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde oradaki Yahudilerin, "Dünyanın ömür yedi bin senedir, bize de her bin seneye karşılık bir gün azap edilecektir." sözleri sebebiyle nazil olmuştur (Nesefî, 1440/2019, 2/293).

Nesefî, kelam ve fıkıh ilmiyle ilgili olarak "ودلَّت الآيةُ على" "*ve delleti'l-âyetu 'alâ*…" "ayet şu hususa delalet eder" diyerek kelamla ilgili başta İmam Mâturîdî olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmış; fıkıhla ilgili de önemli açıklamalarda bulunarak fıkıh ilmindeki maharetini göstermiştir.

Müfessir, ayetlerin sonunda "وقال أهل المعرفة" "*ve kāle ehlu'l-ma'rife*" "tasavvuf ehli kişiler şöyle der" veya "وقال أهلُ الحقيقة" "*ve kāle ehlu'l-hakīka*" "hakikat ehli kişiler şöyle der" gibi ifadeler kullanarak ayetlerin işârî yorumlarına yer vermiştir. Bunu yaparken daha çok Kur'an'ın tüm ayetlerini işârî bir usulle yorumlayanların ilklerinden olan Kuşeyrî'nin görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bu duruma şu ayeti örnek vermek mümkündür:

" إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ "

"*Ey Muhammed! Şüphesiz Biz bu Kitab'ı sana hakikatin kaynağı olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak şirkten ve nifaktan arınmış bir inançla sadece O'na ibadet et.*" (ez-Zümer 39/2). Ayetin yorumuyla ilgili Nesefî, Kuşeyrî'den alıntı yaparak şu bilgileri vermiştir: "İbadet, tam bir huşu ile emre itaat etmektir. Bu da nefis, kalp ve ruhla gerçekleşir. Nefisle olan ibadet, noksanlıklardan arınmak suretiyle ihlaslı olmaktır. Kalple olan ibadet, kişilerin eksikliklerini görmeyerek ihlaslı olmaktır. Ruhla olan ibadet ise ihtiyaç olmayan şeyleri istemekten uzaklaşmak suretiyle samimi olmaktır." (Kuşeyrî, ts., 3/267; Nesefî, 1440/2019, 13/9).

Bir başka örnek ise şöyledir:

" إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ "

"*Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip de dosdoğru olanlar var ya, onlara melekler gelir ve: 'Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vaat edilen cennetle sevinin!' derler*." (Fussilet 41/30).

Ayetin tefsiriyle ilgili olarak Nesefî, Kuşeyrî'den aktararak şöyle yorum yapmıştır: "Zahidin istikameti dünyayı terk etmek ve ona bir daha asla dönmemektir. Âbidin istikameti şehvetine uyarak boşluğa düşmemek, ameline riya ve süm'a karıştırmamaktır. Ârifin istikameti, iki cihanda da kendisiyle Rabbi arasına perde olacak hiçbir hazzı marifetine karıştırmamaktır. Allah'ı seven bir kimsenin istikameti ise sevdiğinden başka bir gaye edinmemek, onun varlığıyla iktifa etmek ve varlığını sürdürmek için onun ikramıyla yetinmektir (Kuşeyrî, ts., 3/328; Nesefî, 1440/2019, 13/177). Bu tür işârî yorumlar, Allah'a rağbeti artıracağı için önemlidir. Nesefî de, ayeti bu çerçevede yorumlamış ve dünyada yaşamanın gayesinin Allah'ın hoşnutluğuna ermek olduğu düşüncesinden yola çıkarak, istikamet üzere bir hayat sürmenin önemine işaret etmiştir.

Nesefî, tefsirinin isminden de anlaşılacağı gibi dili kolayca anlaşılabilen, dirayet ve rivayetin ustaca birleştirildiği bir eser kaleme almıştır. Bu eser, kendinden önce yazılan Mâtüridî, Taberî (öl. 310/923), Zemahşerî, İbn Atıyye ve Kuşeyrî gibi pek çok müfessirin tefsirlerinin içeriğini günümüze taşıması yanında kendinden sonrakilere de kaynaklık etmiş ve bu işlevine de devam edecek olan önemli bir eserdir. Ayetlerin açıklanmasının işârî yorumla bitirilmesi de tasavvufun soluk aldıran nefesine, insanlığa devamlı olarak muhtaç olduğu şeklinde algılanabilir. Günümüzde İslâmî ilimlerin, amelden ziyade fikir yönüyle ele alındığı gerçeği de göz önüne alındığında, Kur'an'ın, samimiyetle Allah'a kulluğa yönlendiren bu tür işârî yorumlarının insanlığa bir nefes olabileceği gözlerden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç

Mâverâünnehir kültür havzasının yetiştirdiği önemli simalarından birisi olan Necmeddin Ömer en-Nesefî 12. yüzyılda yaşamış ve devrinin önemli âlimlerinden dersler alarak kendini yetiştirmiş, böylece tefsir, hadis, kelam ve fıkıh başta olmak üzere pek çok sahada söz sahibi olmuş bir âlimdir. İlminin gücünü yetiştirdiği öğrenciler ve kaleme aldığı yüze yakın eseriyle ispatlamıştır. Bu eserlerinden *Akâidü'n-Nesefî* bir adım öne çıkmış olsa da en az onun kadar önemli bir diğer eseri de *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı tefsiridir. Bu tefsir hem kendinden önceki dönemim kültürel ve ilmî birikimini aktarması hem de kendinden sonrakilere kaynaklık etmesi açısından değerli bir hazinedir.

Tefsir kısa bir mukaddimeyle başlamış ve burada Kur'an'ın yüz tane ismi tek tek zikredilmiştir. Tefsirin yazılış gayesi ve sebebi belirtildikten sonra tefsir ve tevil kelimelerinin anlamları üzerinde durulmuştur. En sonunda ise o günün önemli tartışmalarından birini oluşturan reyle tefsir yapmanın cevazına yönelik, İmam Mâtürîdî'den de alıntılar yaparak önemli açıklamalarda bulunmuştur.

Tefsirine, her sure başında, besmeledeki lafzatullah, Rahmân ve Rahîm isimlerini surenin konusuna uygun ifadelerle süsleyerek başlamıştır. Sonra surenin ismi, Mekke veya Medine'de nazil olması, surenin kelime ve harf sayıları gibi bazı teknik konulara yer verdikten sonra surelerin faziletiyle ilgili rivayetlere yer vermiştir. Bundan sonra gerek surelerin gerekse sure içindeki ayetlerin veya ayet gruplarının birbirleriyle olan mana ilişkilerine ve münasebetlerine temas etmiştir. Bu yönüyle eser, münâsebetü'l-Kur'an'la ilgili bilgiler içeren kitapların başında gelmekte ve bu konuda sonraki dönemlere kaynaklık etmektedir.

Nesefî, sure ve ayetler arası irtibata temas ettikten sonra her ayeti ve ayetlerdeki her kelimeyi derinlemesine ele alarak incelemiş ve böylece tefsire başlamıştır. Tefsir esnasında ayetlerin veya kelimelerin farklı okunuşlarına işaret etmiş ve bazen kıraatler arasında tercihte bulunmuştur.

Kelama dair ayetlerin izahında Mâtürîdî'den oldukça faydalanmış ve tezlerini, onun görüşleri çerçevesinde oluşturmuştur. Fıkıhla ilgili ayetlerde fıkıh bilgisini konuşturmuş ve önemli izahlarda bulunmuştur. Tefsirinin sonunda ise özellikle Kuşeyrî'den alıntıladığı ve aynen aktardığı işârî açıklamalara yer vermiş ve bununla ayet veya surenin tefsirini tamamlamıştır. Tefsirini, işârî yorumla bitirmesinde kendi tasavvufî kişiliğinin etkisi olduğu gibi muhtemelen insanların Allah'la yakınlaşmasını istemesi de önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

Aslantürk, Ayşe Hümeyra. “Necmeddin Nesefî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/572-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Barthold, Vasily Wilhelm. *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. ed. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya el-. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Buhârî, İsmail Ebu Abdillah el-. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

Bursevî, İsmâîl Hakkı b. Mustafâ el-. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali ed-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Alî Muhammed Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Sıdkī Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420.

Ednevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleymân b. Sâlih el-Hazzî. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hıkem, 1417/1997.

Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh el-. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâʾ İsmâîl b. ʿÖmer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. ʿAbdullah b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Kutluboğa, Zeynüddin Kāsım. *Tâcü't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.

Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkādir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakāti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2. Basım, 1413/1993.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-. *Letâ'ifü'l-işârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 3. Basım, ts.

Leknevî, Muhammed Abdülhay el-. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1324.

Nesefî, Ebü'l-Berkât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1419/1998.

Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/177-180. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.

Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Münîre Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: Riâsetü Dîvâni'l-Evkāf, 1395/1975.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Alî Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.

Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Tarîhu't-Taberî / Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1387/1967.

Zehebî, Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-. *el-‘İber fî haberi men gaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân ez-. *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâ’*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1427/2006.

Zemahşerî, Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’t-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 3. Basım, 1407.

Ziriklî, Hayrüddin b. Mahmûd ez-. *el-A‘lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.